

**QARAQALPAQ XALÍQ PEDAGOGIKASÍNDA EKOLOGIYALÍQ TERMINOLOGIYANÍN
LINGVOKULTUROLOGIYALÍQ TÁRIYPI**

Utebaeva Aziza Dauletbaevna – *assistent oqıtıwshı*

utebaevaaziza346@gmail.com

Ajiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı

**ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОЕ ОПРЕДЕЛЕНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ
В КАРАКАЛПАКСКОЙ НАРОДНОЙ ПЕДАГОГИКЕ**

Утебаева Азиза Даулетбаевна – *ассистент преподаватель*

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

**LINGUOCULTUROLOGICAL DEFINITION OF ECOLOGICAL
TERMINOLOGY IN KARAKALPAK FOLK PEDAGOGY**

Utebaeva Aziza Dauletbaevna – *assistant teacher*

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch so'zlar: ekologik pedagogika, xalq pedagogikasi, pedagogik publitsistika, ekologik ong, ekologik madaniyat, terminologiya, tarbiya.

Rezyume. Maqolada qoraqalpoq xalq pedagogikasi va pedagogik publitsistika terminologiyasida ekologik pedagogika g'oyalarning aks etishi ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Avvalo, xalq og'zaki ijodi namunalari asosida tabiatga munosabat va ekologik tafakkur unsurlari aniqlanadi. Shuningdek, pedagogik publitsistikada qo'llanilayotgan ekologik terminlar semantik va lingvokulturologik jihatdan o'rganiladi. Natijada, ekologik pedagogika g'oyalari milliy tarbiya tizimining muhim tarkibiy qismi ekanligi asoslab beriladi.

Ключевые слова: экологическая педагогика, народная педагогика, педагогическая публицистика, экологическое сознание, экологическая культура, терминология, воспитание.

Резюме. В статье проводится научный анализ отражения идей экологической педагогики в терминологии каракалпакской народной педагогики и педагогической публицистики. Прежде всего, на основе образцов устного народного творчества выявляются элементы экологического мышления и отношения к природе. Кроме того, экологические термины, используемые в педагогической публицистике, рассматриваются с семантической и лингвокультурологической точек зрения. В результате обосновывается, что идеи экологической педагогики являются важной составной частью национальной системы воспитания.

Key words: ecological pedagogy, folk pedagogy, pedagogical journalism, ecological awareness, ecological culture, terminology, education.

Summary. The article provides a scientific analysis of the representation of ecological pedagogy ideas in the terminology of Karakalpak folk pedagogy and pedagogical journalism. First of all, elements of ecological thinking and attitudes toward nature are identified based on samples of oral folk literature. In addition, ecological terms used in pedagogical journalism are examined from semantic and linguocultural perspectives. As a result, it is substantiated that ecological pedagogy ideas constitute an essential component of the national educational system.

Kirisiw. Házirgi kúnde, yaǵnıy global ekologiyalıq mashqalalar keskinlesip baratırǵan bir dáwirde ekologiyalıq tárbiya máselesi insaniyat rawajlanıwınıń eń áhmiyetli baǵdarlarınan birine aylanbaqta. Sol sebepli, ekologiyalıq sana hám ekologiyalıq mádeniyat qalıplestiriw bilimlendiriw sistemasınıń tiykarǵı wazıypalarınan biri sıpatında qaralmaqta. Ásirese, Ózbekstan Respublikasında sońǵı jıllarda qabıl etilgen bir qatar normativlik-huqıqıy hújjetler bul máseleńiń mámleketlik siyasat dárejesine kóterilgenin kórsetedi. Sonıń ishinde, Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2019-jıl 30-oktyabrdegi "2030-jılǵa shekemgi dáwirde Ózbekstan Respublikasınıń qorshaǵan ortalıqtı qorǵaw koncepciyasını tastıyıqlaw haqqında"ǵı PF-5863-sanlı Pármanı ekologiyalıq mashqalalardı sheshiw hám ekologiyalıq mádeniyat rawajlandırıwdıń tiykarǵı baǵdarların belgilep berdi. Bul hújjetke, ásirese, xalıqtıń ekologiyalıq sawatlılıǵın artırıw hám jas áwladta tabiatqa juwapkershilikli qatnastı qalıplestiriw máselelerine ayrıqsha itibar qaratılǵan [1]. Sonday-aq, 2020-jıl 10-iyuldaǵı "Ózbekstan Respublikası suw xojalıǵın rawajlandırıwdıń 2020-2030-jıllarǵa mólsherlengen koncepciyasını tastıyıqlaw haqqında"ǵı PF-6024-sanlı Pármanı suw resurslarınan aqılǵa uǵras paydalanıw, ekologiyalıq teńsalmaqlılıqtı saqlaw hám bul baǵdarda ekologiyalıq bilimlerde rawaj-

landırıw zárúrligin atap ótedi. Bul bolsa, óz gezeginde, ekologiyalıq pedagogika ideyaların bilimlendiriw procesine keńnen engiziwdi talap etedi [2].

Bunnan tisqari, 2019-jıl 8-oktyabrdegi "Ózbekstan Respublikası joqarı bilimlendiriw sistemasın 2030-jılǵa shekem rawajlandırıw koncepciyasını tastıyıqlaw haqqında"ǵı PF-5847-sanlı Párman bilimlendiriw mazmunın modernizaciyalaw procesinde ekologiyalıq hám turaqlı rawajlanıw ideyaların integraciyalaw zárúrligin kórsetedi. Demek, ekologiyalıq tárbiya tek ǵana sociallıq mıtájlik emes, al strategiyalıq rawajlanıw faktori sıpatında da qaralmaqta [3].

Usı kózqarastan, milliy pedagogikalıq miyrastı úyreniw ayrıqsha áhmiyetke iye. Sebebi qaraqalpaq xalq pedagogikasında tabiatqa abaylı qatnas jasaw, ekologiyalıq teń salmaqlılıqtı saqlaw, resurslardan aqılǵa uǵras paydalanıw sıyaqlı ideyalar ázelden qalıplesken [6: 60-75]. Bunnan tisqari, pedagogikalıq publicistika bul ideyalardı zamanagóy ilimiy hám ǵalabalıq diskurs arqalı keńnen sawlelendirip, olardı jańa áwlad sanasına jetkerip berdi.

Solay etip, bir tárepten, mámleketlik siyasat dárejesinde ekologiyalıq mádeniyat rawajlandırıwǵa qaratılǵan reformalar ámelge asırılıp atırǵan bolsa, ekinshi tárepten, milliy pedagogikalıq dástúrler bul procestiń tariyxıy-

mádeniy tiykarın quraydı. Demek, usı maqalanıń maqseti – qaraqalpaq xalıq pedagogikası hám pedagogikalıq publicistika terminologiyasında ekologiyalıq pedagogika ideyaların anıqlaw, olardıń mazmun-mánisin talqılaw hám ilimiy tiykarlawdan ibarat.

Metodologiya. Usı izertlewde ekologiyalıq pedagogika ideyaların qaraqalpaq xalıq pedagogikası hám pedagogikalıq publicistika terminologiyasında sáwleleniw anıqlaw maqsetine kompleksli ilimiy qatnas júrgizildi. Dáslep, izertlew obyektı sıpatında qaraqalpaq xalıq awızeki dóretiwshiligi úlgileri, atap aytqanda, naqıl-maqallar, dástanlar, ráwiyatlar hám de zamanagóy pedagogikalıq publicistikalıq tekstler tańlap alındı. Sonıń menen birge, izertlew predmeti sıpatında ekologiyalıq mazmunǵa iye lingvistikalıq birlikler hám terminologiyalıq sistemalar belgilendi. Birinshiden, saǵıstırmalı-analitikalıq metod qollanıw, xalıq pedagogikası hám publicistikalıq tekstlerdegi ekologiyalıq ideyalar óz-ara salıstırıldı. Nátiyjede, usı eki derekte ekologiyalıq túsiniqlerdiń ulıwmalıq hám ayırmaşılıq tárepleri anıqlanıw, olardıń evolyuciyalıq rawajlanıw basqıshları tallandı. Ekinshiden, kontent-analiz metodi tiykarında publicistikalıq tekstlerde ushırasatuǵın ekologiyalıq terminler sistemalı túrde tańlap alındı hám olardıń qollanıw jıylıǵı jáne semantikalıq júklemesi anıqlap berildi. Sol arqalı ekologiyalıq pedagogika terminologiyasınıń zamanagóy diskurstaǵı ornı belgilendi. Úshinshiden, lingvokulturologiyalıq qatnas tiykarında terminlerdiń milliy-mádeniy ózgeshelikleri tallandı. Yaǵnıy, ekologiyalıq túsiniqlerdiń xalıq sanasında qalay qalıpskeni, olar qanday simvolikalıq hám obrazlı ańlatpalar arqalı jetkerilgenligi túsindirildi. Ásirese, insan hám tábiyat arasındǵı qatnastı bildiriwshi birliklerge ayırıqsha itibar qaratıldı. Bunnan tısqari, deskriptiv (súwretlew) metod járdeminde bar ilimiy máni derekler ulıwmalastırıldı hám ekologiyalıq pedagogika ideyaların teoriyalıq tiykarları sistemalastırıldı. Sonıń menen birge, sistemalı qatnas tiykarında xalıq pedagogikası hám publicistika arasındǵı úziksiz baylanıslıq bir pútin sistema sıpatında qaraldı. Sonday-aq, izertlew procesinde pánleraralıq qatnas ta qollanıldı, yaǵnıy pedagogika, lingvistika hám ekologiya pánleri kesiliskeń noqatta tallaw alıp barıldı. Bul bolsa, óz gezeginde, ekologiyalıq pedagogika ideyaların kóp qırılı mánisin tereńirek ańlaw imkaniyatın berdi. Nátiyjede, qollanılgan metodlar kompleksi arqalı ekologiyalıq pedagogika ideyaların qaraqalpaq xalıq pedagogikası hám pedagogikalıq publicistika terminologiyasında qalay qalıpseni, rawajlanıwı hám sáwleleniw mexanizmleri ilimiy jaqtan tiykarlap berildi.

Nátiyjeler. Alınǵan nátiyjelerge tiykarlanıp kóre qaraqalpaq xalıq pedagogikası ekologiyalıq pedagogika ideyaların tariyxıy hám tábiyiy deregi sıpatında kórinedi. Sebebi xalıq awızeki dóretiwshiligi úlgilerinde tábiyatqa abaylılıq, húrmet hám juwapkershilik sıyaqlı túsiniqler tereń tamır jayǵan. Demek, ekologiyalıq sananı qalıptestiriw procesi zamanagóy hádiyse emes, al áyyemgi tárbıyalıq sistemalardıń úziksiz dawamı bolıp tabıladı. Bunnan tısqari, tallawlar sonı kórsetedi, xalıq pedagogikasında ekologiyalıq ideyalar kóbirek obrazlı hám simvolıq formada ańlatıladı. Máselen, tábiyat hádiyseleri arqalı insan minez-qulqı bahalanadı yamasa tárbıyalıq juwmaqlar shıǵarıladı. Sonıń menen birge, bul obrazlılıq ekologiyalıq ideyalardı jas áwlad sanasına nátiyjeli sińdiriwge xızmet etedi. Kerisinshe, pedagogikalıq publicis-

tikada usı ideyalar anıq terminologiyalıq formaǵa iye bolıp, ilimiy hám teoriyalıq jaqtan túsindiriledi [4].

Usı kózqarastan qaraǵanda, xalıq pedagogikası hám pedagogikalıq publicistika arasında ózine tán transformaciyalıq process baqlanadı. Yaǵnıy, dáslep obrazlı hám intuitiv tárizde bar bolǵan ekologiyalıq túsiniqler keyin ala ilimiy kategoriyalarǵa aylanadı. Máselen, xalıq pedagogikasındǵı "tábiyattı saqlaw" ideyası publicistikada "ekologiyalıq mádeniyat" yamasa "ekologiyalıq sana" sıyaqlı atamalar arqalı ańlatıladı. Demek, bul process ekologiyalıq pedagogika terminologiyasınıń qalıpseniinde áhmiyetli basqısh esaplanadı [5]. Sonday-aq, mámleketlik siyasat dárejesinde ekologiyalıq mashqalalarǵa qaratılıp atırǵan itibar bul baǵdardıń áhmiyetin jáne de arttırmaqta. Yaǵnıy, Prezident pırmanları hám konceptuallıq hújjetlerde ekologiyalıq mádeniyattı rawajlandırıwǵa ayırıqsha itibar beriliwı, óz gezeginde, pedagogikalıq sistemada da ekologiyalıq komponentti kúsheytiwdi talap etedi. Demek, xalıq pedagogikası hám zamanagóy publicistika arasındǵı integraciya ekologiyalıq bilimlendiriw nátiyjeliligini arttırıwǵa xızmet etedi.

Basqa tárepten, izertlew nátiyjeleri sonı da kórsetedi, ekologiyalıq pedagogika ideyaların tek teoriyalıq dárejede emes, al ámeliy pedagogikalıq jumista da qollanıw zárúr. Sebebi, tek bilim beriw emes, al ekologiyalıq qadıratlardı qalıptestiriw tiykarǵı maqset esaplanadı. Usı jaǵınan, xalıq pedagogikasındǵı tájiriybeler zamanagóy bilimlendiriw metodları menen úlestiriliwı zárúr.

Juwmaqlap aytqanda, dodalanǵan nátiyjeler ekologiyalıq pedagogika ideyaların qaraqalpaq xalıq pedagogikası hám pedagogikalıq publicistikası terminologiyasında úziksiz hám sistemalı túrde qalıpskenligini kórsetedi. Demek, bul baǵdardı jáne de tereń úyreniw tek ǵana ilimiy emes, al ámeliy áhmiyetke de iye.

Dodalaw. Alınǵan nátiyjelerge tiykarlanıp, dáslep sonı atap ótiw kerek, qaraqalpaq xalıq pedagogikası ekologiyalıq pedagogika ideyaların tariyxıy hám tábiyiy deregi sıpatında kórinedi. Sebebi xalıq awızeki dóretiwshiligi úlgilerinde tábiyatqa abaylılıq, húrmet hám juwapkershilik sıyaqlı túsiniqler tereń tamır jayǵan. Demek, ekologiyalıq sananı qalıptestiriw procesi zamanagóy hádiyse emes, al áyyemgi tárbıyalıq sistemalardıń úziksiz dawamı bolıp tabıladı. Bunnan tısqari, tallawlar sonı kórsetedi, xalıq pedagogikasında ekologiyalıq ideyalar kóbirek obrazlı hám simvolıq formada ańlatıladı. Sonıń menen birge, bul obrazlılıq ekologiyalıq ideyalardı jas áwlad sanasına tásir etedi. Kerisinshe, pedagogikalıq publicistikada usı ideyalar anıq terminologiyalıq formaǵa iye bolıp, ilimiy hám teoriyalıq jaqtan túsindiriledi. Usı kózqarastan qaraǵanda, xalıq pedagogikası hám pedagogikalıq publicistika arasında ózine tán transformaciyalıq process baqlanadı. Yaǵnıy, dáslep obrazlı hám intuitiv tárizde bar bolǵan ekologiyalıq túsiniqler keyin ala ilimiy kategoriyalarǵa aylanadı. Máselen, xalıq pedagogikasındǵı "tábiyattı saqlaw" ideyası publicistikada "ekologiyalıq mádeniyat" yamasa "ekologiyalıq sana" sıyaqlı atamalar arqalı ańlatıladı. Demek, bul process ekologiyalıq pedagogika terminologiyasınıń qalıpseniinde áhmiyetli basqısh esaplanadı. Bunnan tısqari, lingvokulturologiyalıq jaqtan analizlengen-de, ekologiyalıq pedagogika ideyaları milliy mentalitet penen tıǵız baylanıslı ekenligi anıqlanadı. Ásirese, qaraqalpaq xalıq jasaytuǵın Aralboyı aymaǵındǵı ekologiyalıq jaǵday bul ideyalardı jáne de áhmiyetli etedi. Sol sebepli,

ekologiyalıq tárbiya tek teoriyalıq emes, al turmıslıq zárúrlık sıpatında da qaraladı. Nátiyjede, qollanılğan metodlar kompleksi arqalı ekologiyalıq pedagogika ideyaların qaraqalpaq xalıq pedagogikası hám pedagogikalıq publicistika terminologiyasında qalay qalıplesiwi, rawajlanıwı hám sáwleleniw mexanizmleri ilimiy jaqtan tiykarlap berildi.

Juwmaq. Juwmaqlap aytqanda, alıp barılğan izertlew nátiyjeleri qaraqalpaq xalıq pedagogikası hám pedagogikalıq publicistikası terminologiyasında ekologiyalıq pedagogika ideyaları tereń tariyxıy tamırlarğa iye ekenligin ayqın kórsetti. Bárinen burın, xalıq pedagogikasında tábiyatqa húrmet, ekologiyalıq teńsalmaqlılıqtı saqlaw hám resurslardan aqılğa uǵras paydalanıw sıyaqlı ideyalar áyyemnen qalıplesken bolıp, olar jas áwladtı tárbiyalawda áhmiyetli orın tutqan. Sonın menen birge, pedagogikalıq publicistika bul dástúriy ideyalarǵı zamanagóy ilimiy-teoriyalıq tiykarlar menen bayıtıp, olardı keń jámiyetshilik

sanasına jetkeriwde áhmiyetli qural sıpatında kórinedi. Demek, bir tárepten xalıq pedagogikası ekologiyalıq tárbiyanıń mádeniy hám tariyxıy tiykarın qurasa, ekinshi tárepten publicistika bul ideyalarǵı sistemalastırıp, ilimiy terminologiya dárejesine alıp shıǵadı. Sol sebepli, ekologiyalıq tárbiya máselesi tek pedagogikalıq emes, al sociallıq hám mádeniy zárúrlık sıpatında da qaralıwı lazım. Sonday-aq, zamanagóy bilimlendiriw sistemasında ekologiyalıq pedagogika ideyaların nátiyjeli engiziw ushın xalıq pedagogikası tájiriybelerin innovaciyalıq metodlar menen úylestiriw zárúr. Yaǵnıy, ekologiyalıq bilim beriw menen bir qatarda, ekologiyalıq qádiriya qalıplestiriwge de ayırıqsha itibar qaratılıwı kerek. Nátiyjede, bul izertlew ekologiyalıq pedagogika ideyaların qaraqalpaq xalıq pedagogikası hám pedagogikalıq publicistikası terminologiyasında sistemalı túrde qalıpleskenligin ilimiy jaqtan tiykarlap berdi.

Ádebiyatlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 30-oktabrdagi «2030-yilgacha bo‘lgan davrda O‘zbekiston Respublikasining atrof muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida»gi PF-5863-son Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 10-iyuldagi «O‘zbekiston Respublikasi suv xo‘jaligini rivojlantirishning 2020-2030-yillarga mo‘ljallangan konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida»gi PF-6024-son Farmoni.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi «O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida»gi PF-5847-son Farmoni.
4. Ádbinazimov Sh. Til bilimi tariyxı. – Nókis: «Qaraqalpaqstan», 2013.
5. Berdimuratov E. Qaraqalpaq tili terminleri. – Nókis: «Bilim», 1999.
6. Fill A. Language and Ecology: Ecolinguistic Perspectives for 2000 and Beyond. In: Applied Linguistics for the 21st Century: AILA Review, 2001. – P. 60-75.
7. Mamatov Sh.Sh. Lexical-semantic analysis of ecological terms in Uzbekand English. // Multidisciplinary Journal of Science and technology, 2024. – P. 512.
8. Mardonov Sh., Zokirova U. Pedagogika nazariyasi va tarixi. – Toshkent: «O‘qituvchi», 2019.